

Д. Я. ТЕЛЕГІН

Встановлення знаків на городищах і курганах України

Облік і охорона археологічних пам'яток Української РСР передбачають низку таких обов'язкових заходів, як їх паспортизацію; виділення охоронних зон навколо них; передачу пам'яток на збереження тим відомствам і організаціям, на землях яких вони розташовані; встановлення на археологічних об'єктах охоронних знаків. Важливість останнього заходу неодноразово підкреслювалась в урядових актах Української РСР. За постановою Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. передбачається, зокрема, протягом 1967—1970 рр. встановити охоронні знаки на городищах і курганах України¹.

Питання, пов'язані з розробкою проектів таких знаків (дошок з написами і опор для них) та визначення порядку й місця їх спорудження, за останні роки обговорювались неодноразово на засіданнях Республіканської секції археологічних пам'яток Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, в ІА АН УРСР і Міністерстві культури УРСР. Доповідь на цю тему була заслухана також на республіканському семінарі відповідних секцій, що відбувалася 1969 р. в Севастополі. На створенні там виставці демонструвалися проекти знаків, розроблених в областях України.

Завдяки проведеній роботі визначені певні критерії щодо форми і розмірів знаків, їх типу залежно від категорії пам'яток, змісту написів на дошках тощо. Так, стало

Рис. 1. Дошка-знак для встановлення на городищах

Рис. 2. Дошка-знак для встановлення у курганній групі.

Рис. 3. Дошка-знак для встановлення на поодиноких курганах.

очевидним, що найвидатніші археологічні пам'ятки України, до яких належать, перш за все, археологічні заповідники, повинні мати знаки-пам'ятки, виготовлені за індивідуальними проектами, а всі інші об'єкти — типові дошки єдиного в межах республіки зразка.

Восени 1970 р. на спільному засіданні працівників Міністерства культури УРСР, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, ІА АН УРСР та Держбуду УРСР були затверджені ескізи дошок-знаків для городищ і курганів України та опис Положення до них.

Дошки, ескізи яких розроблені автором разом з художниками О. Несвіт-Кодацьким та А. Бульковським і за участю спеціалістів ливарних майстерень Держбуду, відливаються з чавуну. Вони прямокутні, розмірами 27×32 см для городищ і 21,5×29 см для курганів, товщина їх 1,5 см. На дошках-знаках для городищ подається такий напис: «Українська РСР. Пам'ятка археології. Городище. Охороняється державою. Пошко-

¹ Законодавство про пам'ятники історії та культури. К., 1970, стор. 84.

дження карається законом» (рис. 1). Для курганів вироблено два зразки. Один для курганних груп: «Українська РСР. Пам'ятка археології. Кургани. Охороняється державою. Пошкодження карається законом» (рис. 2). Другий — для поодиноких курганів (напис аналогічний, тільки слово «курган» в однині) (рис. 3).

Дошки-знаки для інших видів археологічних пам'яток — поселень, могильників, скарбів тощо ще не затверджені, але вони, напевно, будуть мати такий самий вигляд і в основному такий самий напис. На них стоятиме лише назва пам'ятки: «Стародавнє поселення», «Стародавній могильник» тощо.

Дошки встановлюються на невеликих опорах — залізобетонних, кам'яних, металевих, до яких кріпляться за допомогою залізних штифтів. У постанові й затвердженому

до неї опису передбачається, що така опора на городищах повинна мати вигляд стели висотою до 1,5 м, а для кургану — стовпа заввишки до 1 м. Республіканська секція археологічних пам'яток Товариства пропонує деякі форми залізобетонних опор для цих об'єктів, зокрема проект такої опори запропонував співробітник ІА АН УРСР Р. С. Орлов (рис. 4). Остаточні її проекти за вказаною постановою мають розроблятися в областях і затверджуватись облвиконкомом.

У 1971—1972 рр. передбачається виготовлення дошок-знаків. Встановлення їх на городищах і курганах повинно розпочатись у 1972—1973 рр. за безпосередньою участю працівників районних і обласних управлінь культури, відділів по охороні пам'яток при музеях України, обласних секцій археології Товариства тощо. Водночас виділятимуться охоронні зони археологічних пам'яток, вони передаватимуться для охорони відомствам і організаціям, на землях яких наявні такі об'єкти. Треба сподіватись, що в цій справі обласним організаціям подадуть допомогу археологічні експедиції ІА АН УРСР, особливо новобудовні, які щоліта проводять роботи в багатьох областях України.

За час, що лишився до початку встановлення знаків, науковцям Інституту, працівникам Міністерства культури і Товариства охорони пам'яток ще належить розв'язати ряд практичних питань, зокрема вибір місця для знаків на городищах і курганах, розміри охоронних зон, регламентація земляних робіт у межах останніх, заходи по впорядкуванню пам'яток, взятих на охорону тощо.

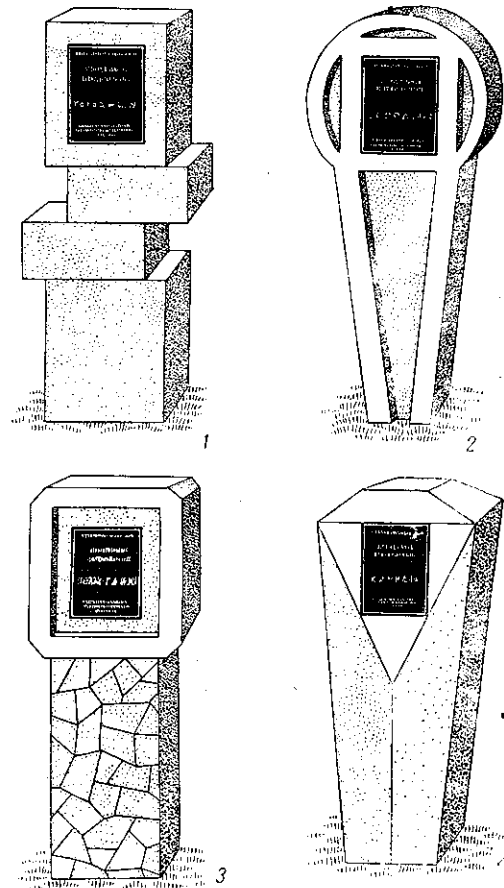

Рис. 4. Проекти опор для дошок-знаків на городищах (1, 2) та курганах (3, 4).

На нашу думку, дошки мають бути встановлені на помітному місці — на вершині кургану, а в курганних групах — на одному із найбільших насипів, на валу чи при в'їзді в городище — недалеко від доріг та населених пунктів. Слід подбати про те, щоб яма під опору якнайменше руйнувала культурний шар городища або не пошкодила яесь поховання в кургані. Можливо, в окремих випадках одночасно із встановленням знака доцільно закласти тут і розвіжовий розкоп чи шурф.

Враховуючи те, що землі, на яких розміщені археологічні пам'ятки, є здебільшого орними і являють собою важливу господарську цінність, слід уникати надмірностей при визначенні охоронних зон. До них, очевидно, можна включати лише фактичну площу пам'ятки: насип кургану по його периферії, територію городища, обмежену валом. Подекуди, коли йдеться про городища великих розмірів, наприклад, скіфські, необхідно, мабуть, виділяти лише площу, зайняту самими валами, ровом тощо. В кожному окремому випадку слід розв'язувати питання про введення в охоронну зону посаду городища. Ще не розроблено остаточно і питання про регламентацію земляних робіт на археологічних пам'ятках різної категорії. В цьому зв'язку, можливо, треба скористатися рекомендаціями згадуваної вище севастопольської наради археологічних секцій. Вони пе-

редбачають заборону всяких земляних робіт без відома археологів на території заповідників, городищ і курганів України. Пропонується також обмежений обсяг сільсько-господарського обробітку ґрунту (неглибока оранка до 18—20 см) на поселеннях, могильниках, де категорично забороняється глибока оранка, а також спорудження траншей, котлованів для силосних ям тощо. В акті-зобов'язанні господарств та організацій, яким передані на збереження пам'ятки, точно визначаються контури охоронних зон, кількість курганів у групах, а також регламентація земляних робіт у цих зонах.

Кожна археологічна пам'ятка, де встановлюється державний охоронний знак, має бути впорядкована. Схили курганів, дуже часто пошкоджені, слід вирівнювати: бажано їх поверхню засівати багаторічною травою, а підніжжя обсаджувати кущами або деревами. Очевидно, доцільне було б озеленення і на городищах, хоча посадки дерев та кущів тут треба уникати.

Внаслідок таких заходів територія городищ і курганів, розміщених поблизу центральних шляхів і населених пунктів, може стати зоною туризму та відпочинку трудящих.

Здійснення всього комплексу завдань, спрямованих на встановлення знаків, виділення охоронних зон, передачу пам'яток на охорону і впорядкування зовнішнього вигляду городищ і курганів України, сприятиме збереженню цих цінностей історичних джерел для вивчення минулого нашої країни.